

VU Research Portal

Ignatius Walvis (1653-1714), Troebelen tijdens zijn pastoraat te Gouda

Hallebeek, J.

published in

Trajecta (Leuven)

1999

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Hallebeek, J. (1999). Ignatius Walvis (1653-1714), Troebelen tijdens zijn pastoraat te Gouda. *Trajecta (Leuven)*, 2, 143-166.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Ignatius Walvis (1653-1714)

Troebelen tijdens zijn pastoraat te Gouda

Jan Hallebeek (1954) studeerde Nederlands Recht aan de Universiteit Utrecht, thans hoogleraar Europese rechts-geschiedenis aan de VU Amsterdam en 'oude katholieke kerk-structuren' aan de Universiteit Utrecht.

Zowel de persoon van de Goudse pastoor Ignatius Walvis als zijn rol in het conflict dat zich in zijn dagen aftekende binnen de katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden, waren tot voor kort betrekkelijk onderbelicht. Dat is wellicht het gevolg van het feit dat maar weinig geschriften van Walvis de weg naar de drukpers hebben weten te vinden. Geheel anders is dat bijvoorbeeld bij zijn tijdgenoot, de Delftse pastoor Joan Christiaan van Erckel (1654-1734).¹ Van deze krachtige verdediger van de rechten van de lokale Noordnederlandse Kerk werden in de eerste decennia van de achttiende eeuw talrijke geschriften gepubliceerd. Walvis zou vooral bekend worden als geschiedschrijver en niet als één van de protagonisten in het binnenkerkelijke conflict. Als één van de eersten heeft Walvis immers de geschiedenis van de stad Gouda te boek gesteld en dit werk is onder de titel *Beschryving der stad Gouda*² nog bij zijn leven, in 1714, in druk verschenen. Het hield geen of nauwelijks verband met de kerkelijke conflicten en Walvis' positie daarin. Een ander, al eerder gepubliceerd geschrift is daarentegen wél relevant voor de spanningen binnen de katholieke Kerk. Samen met Van Erckel had Walvis in opdracht van apostolisch vicaris Johannes Baptista van Neercassel (1623-1686) een gebedenboek samengesteld. Het droeg als titel *Christelyke onderwysingen en gebeden* en was in 1685 voor het eerst in druk verschenen. Het boek beleefde talrijke herdrukken en herziene versies ervan werden tot ver in de twintigste eeuw gebruikt. Aan het feit dat Walvis één van de samenstellers was, werd tot voor kort nauwelijks aandacht geschonken.³ Verder is er niet veel werk van Walvis gepubliceerd. In 1693 zijn er te Amsterdam een tweetal pamfletten verschenen onder de initialen I.W.⁴ Volgens een recente publicatie zou Walvis er de

1 A.H.M. van Schaik, 'Johan Christiaan van Erckel (1654-1734) en de vrijheid der Bataafse Kerk', in: *Bataafs en Rooms. Drie studies over de verhouding van de katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden en Rome aan het eind van de 17e en het begin van de 18e eeuw* (Utrecht 1979), p. 3-88; J.Y.H.A. Jacobs, *Joan Christiaan van Erckel (1654-1734), Pleitbe-*

zorger voor een locale kerk. Amsterdam 1981.

2 *Beschryving der Stad Gouda, bevattende een verhaal van stads grondlegginge ... door J. W. Nieuwen-dijk* 1972 (facsimile uitgave, Gouda/Leiden, 1713/1714).

3 Dit gebeurt wel in de recentere literatuur; zie Th. Clemens, 'De uitgave-

geschiedenis van het kerkboek de *Christelyke onderwysingen en gebeden* en de implicaties ervan voor de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden (1685-1894)', in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke Kerk in Nederland* (AGK-KN), 27(1985), p. 215-253.

4 *Zedige aanmerkinge*

over de predicatie van den Eerw. Heer Dr Casparus Roepius, gedaan over de 52. zondag des katechismi, besonderlijk rakende de 127 vrage. Door I. W. Amsterdam 1693 (Knuttel 13970); 't Onkrachtig en nietig bewijs van I. V.K.S., gedaan, tegen de zedige aanmerkinge, enz. door I. W. Amsterdam 1693 (Knuttel 13972).

auteur van zijn,⁵ maar het is twijfelachtig of deze toeschrijving juist is. De auteur van de pamfletten mengt zich in een dispuut tussen twee gereformeerde predikanten, Casparus Ruppheus (1640-1727) en Balthasar Bekker (1634-1698), en zegt van zichzelf dat hij Ruppheus maar liefst 25 maal heeft horen preken. Met de spanningen binnen de katholieke Kerk houden de pamfletten in ieder geval geen verband. Tenslotte is er nog de zogenaamde 'Samenspraak' die niet op naam van Walvis staat, maar wel aan hem wordt toegeschreven.⁶

De overige geschriften van Walvis zijn nooit in druk verschenen, maar enkel in handschrift bewaard gebleven. Sommige werken hebben een devotioneel karakter, zoals de *Gebeden, d'Evangelie-lessen der Zon- en Vastentyds-dagen, mitsgaders de Hooge en Lage Feestdagen der Heiligen en Bemerkingen, Verzuchtingen en Oeffeningen over Eenige voorname waarheden van het Evangelie*.⁷ Andere werken zijn meer dogmatisch-theologisch van aard, zoals een verhandeling over het vagevuur, *Katolyke kerk-leer over 't stuk des vagevyers verklaard en verweer*,⁸ *Het altaargeheim ontvouwd, Bedenkingen over de litaniën van 't allerhoogwaerdigste sacrament* en *De imaginibus*.⁹ Voorts is er de zogenaamde *Opspraak*, een geschrift waarin Walvis zich verdedigt tegen beschuldigingen van jansenisme in het *Breve Memoriale*¹⁰ en tenslotte zijn er de kerkhistorische werken. Tot dit laatste genre behoort de omvangrijke *Goudsche Kerk-zaeken*,¹¹ een kerkelijke geschiedenis van de stad Gouda van het jaar 1525 tot het jaar 1712. Voor een aantal publicaties betreffende de kerkelijke geschiedenis van Gouda¹² hebben de auteurs – bij gebrek aan andere bronnen – in het verleden dankbaar gebruik gemaakt van dit handschrift. Daarnaast is er nog een onvoltooid kerkhistorisch werk van Walvis' hand bewaard gebleven. Het heeft geen titel, is ongedateerd en handelt over de geschiedenis van de Reformatie te Gouda.¹³ *Het Goudsche Aarts Priesterdom* tenslotte, bevat een kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van de steden Schoonhoven en Oudewater alsmede van enige dorpen.¹⁴

1. HISTORISCHE CONTEXT EN PROBLEEMSTELLING

Wat waren nu die binnenkerkelijke conflicten? De katholieke Kerk, die in de Republiek toch al een achtergestelde positie had in vergelijking met de gereformeerde Kerk, was intern ernstig verdeeld

5 C. Gijzen, 'Ignatius Walvis (1653-1714). Verdediging tegen de vijanden van de Oud-Bisschoppelijke Cleresie in handschriften en pamfletten', in: *De Schatkamer, regionaal historisch tijdschrift*, 6 (1992), p. 11-36.

6 't Onrust Gemoed gerust gestelt, Of't Zamen-

spraak tusschen twee Catholyken, Augustinus en Franciscus, Over de beuzelagtige en versierde Kettery en dezes tyds. Rustenburg z.j.; Clemens ('De uitga-vegeschiedenis', p. 227, noot 47) schrijft ook het volgende geschrift toe aan Walvis: *Berigt over verscheide gebede-boeken, tot*

opwekking der gelovigen om de beste gebedeboeken iverig te gebruiken; en tot waarschuwing der eenvoudigen, wegens verscheide mislagen, dewelke van tijd tot tijd meer en meer in verscheide gebedeboeken zijn ingeslopen. door N.Pr. z.p. 1705.

7 Gouda, Streekar-

chiefdienst Hollands Mid-den (SAHM), 92: *Archief van de oud-katholieke parochie van de H. Johannes de Doper*, inv. nr. 211 en 214-215.

8 Ibidem, inv. nr. 33, 34 en 37 en bibliotheek Oud-Katholiek Seminarie, oude signatuur: O. G. 111: 10, nieuwe signatuur: 73 b 10.

9 SAHM, *Archief parochie Johannes de Doper*, inv. nr. 14 en 5 (vergelijk ook inv. nr. 212).

10 De volledige titel luidt: *Opspraak, waarmede de tegenstrevers der Hollandische geestelijkheid Ignatius Walvis pastoor van der Goude beklad hadden, beschaamd* (SAHM, *Archief parochie Johannes de Doper*, inv. nr. 37). Het handschrift is ongedateerd.

Clemens, 'De uitgave-geschiedenis' (p. 218, noot 9) dateert het kort na november 1704. Hetzelfde inventarisnummer bevat ook een vervolg op de *Opspraak* onder de titel *Hervatte lastering en leugentaaal nader ontdekt en wederlegd*.

11 Voluit: *Goudsche en andere daartoe dienende katolijke kerk-zaeken door J. W. pastoor van der Goude Anno 1709-1712*. Het manuscript van dit werk is eigendom van de oud-katholieke parochie van de H. Johannes de Doper te Gouda. Met toestemming van de eigenaresse kunnen microfiches van dit handschrift

worden geraadpleegd op de Streekarchiefdienst Hollands Midden te Gouda.

12 Bijvoorbeeld D. van Heel, *De minderbroeders te Gouda*. Gouda 1947, en A. van Eck, *Kunst, twist en devotie. Goudse katholieke schuilkerken 1572-1795*. Delft, 1994 (Verzameling bijdragen van Oudheidkundige Kring 'Die Goude', 24)

13 SAHM, *Archief parochie Johannes de Doper*, inv. nr. 1. Het handschrift is uitgegeven als P.H.A.M. Abels (red.), *Ignatius Walvis. Goudsche onkatolieke kerkzaken*. Delft 1999 (Verzameling bijdragen van Oudheidkundige Kring 'Die Goude', 26); zie over dit geschrift: P.H.A.M. Abels, 'De protestantse Walvis, Een onbekend manuscript over "Goudsche onkatolieke kerkzaken"', in: *De Schatkamer*, 12(1998), p. 29-52.

14 Voluit: *Het Goudsche Aarts Priesterdom, ofte een verhaal van geestelyke en wereldlyke geschigten der steden Schoonhoven en Oudewater en der dorpen Haastregt, Bodegraven enz. door I. W. pastoor van der Goude, 1712*. Het manuscript van dit werk is eigendom van de oud-katholieke parochie van de H. Johannes de Doper te Gouda. Met toestemming van de eigenaresse kunnen micro-fiches van het hand-

geraakt.¹⁵ Allereerst was er de tegenstelling tussen het jansenisme en het anti-jansenisme.¹⁶ De term jansenisme gaat terug op de Leuvense hoogleraar Cornelius Jansenius (1585-1638), de auteur van een verhandeling over de genadeleer van Augustinus, die postuum in 1640 onder de titel *Augustinus* gepubliceerd werd. In Rome rezen bezwaren tegen dit werk. In 1665 kondigde Alexander VII (1599-1667) een formulier af, waarin vijf stellingen werden veroordeeld, die zo gezegd de *Augustinus* samenvatten. Diverse theologen en kerkelijke functionarissen werd de verplichting opgelegd dit Formulier van Alexander VII te ondertekenen, maar velen weigerden. Sommigen wilden de stellingen misschien inhoudelijk niet veroordelen (*quaestio iuris*), maar de voornaamste reden om ondertekening te weigeren, was niet zozeer dat de stellingen niet verwerpelijk zouden zijn, maar dat zij in het geheel niet te vinden zijn in de *Augustinus* (*quaestio facti*). Wie het opnam voor Jansenius, zijn boek, of wie het Formulier om welke reden dan ook weigerde te ondertekenen, was in de ogen van Rome niet recht in de leer en werd betiteld als jansenist. Verscheidene apostolische vicarissen die de Noordnederlandse Kerk in de zeventiende eeuw bestuurden, werden verdacht van jansenisme. Hoewel Van Neercassel in vele opzichten een voorstander was van het Leuvense augustijnisme en de opleiding van de Utrechtse priesterstudenten van Keulen naar Leuven verplaatste, bleek hij bij zijn bezoek aan Rome in 1670-1671 bereid het Formulier te ondertekenen. Zijn opvolger, Petrus Codde (1648-1710), heeft die stap nooit willen zetten.

Een tweede aspect van het conflict bestond in een verschil in spiritualiteit.¹⁷ In kringen van de seculiere geestelijken (wereldheren) werd een godsdienstigheid voorgestaan, die uitging van een pessimistisch augustijnistisch mensbeeld. De mens, die door de erfzonde afhankelijk is van Gods genade, weet zich aangetrokken door tegengestelde genoemens (*delectationes*). Enerzijds zijn er de aardse begeerten en anderzijds is er dankzij het verlossingswerk van Christus de overwinning die tot het ware geluk leidt. Een voorwaarde om de sacramenten waardig te kunnen ontvangen, bestaat hierin, dat er in de innerlijke houding van de mens tenminste een begin van een gerichtheid tot de juiste *delectatio* aanwezig moet zijn, dat wil zeggen van een betrokkenheid op God of van liefde tot God. Als aan die voorwaarde is voldaan, kan men ook met een zekere frequentie de communie ontvangen. De

schrift worden geraadpleegd op de Streekarchiefdienst Hollands Midden te Gouda. De teksteditie van dit werk verschijnt als deel 28 van de Verzameling bijdragen Oudheidkundige Kring 'Die Goude'.

15 Een goed overzicht met verwijzingen naar de oudere literatuur is te vinden in de volgende twee ar-

tikelen: M.G. Spiertz, 'Jansenisme in en rond de Nederlanden 1640-1690', in: *Trajecta*, 1(1992), p. 144-167, en M.G. Spiertz, 'Anti-Jansenisme en Jansenisme in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw', in: *Trajecta*, 1(1992), p. 233-251.

16 L. Ceyssens, 'Het

theologisch denken en het jansenisme 1640-1730', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 8(Haarlem, 1979), p. 418-438; J. Orcibal, *Jansenius d'Ypres (1585-1638)*. Parijs, 1989.
17 Zie daarover Th. Clemens, 'Katholieke vroomheid en het schisma van 1723', in: *Holland*, 25(1993), p. 197-220.

nieuwe godsdienstigheid mag daarom niet gekwalificeerd worden als te gestreng of rigoristisch. Er wordt bij het ontvangen van de sacramenten wél een juiste gesteldheid verwacht en dat kan ertoe nopen de communie soms minder vaak of alleen 'geestelijk' te ontvangen.¹⁸ Om dezelfde reden kan het voor biechtvaders dienstig zijn om de penitent niet altijd direct de absolutie te verlenen, maar dit nog uit te stellen. Hand in hand met de waarde die gehecht werd aan een juiste innerlijke houding ging de scepsis jegens uiterlijke devoties die de indruk zouden kunnen wekken uit eigen kracht iets te bewerken,

Ignatius Walvis, pentekening 1690 [Streekarchief-dienst Hollands midden].

zoals een overdreven Mariacultus, misbruiken in de heiligenverering en bepaalde bedevaarten en aflatpraktijken. Van Neercassel heeft de nieuwe godsdienstigheid een belangrijke impuls gegeven. In zijn *Amor poenitens* (1683) keerde hij zich tegen een te lakse biechtpraktijk¹⁹ en in de *Christelyke onderwysingen*, die in zijn opdracht en naar zijn inzichten werd samengesteld, is een bijbels-liturgische oriëntatie aan te treffen, die voor de nieuwe godsdienstigheid kenmerkend is.

Een derde verschil van inzicht betrof de vraag of de voor-reformatische katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden was blijven

18 Grote invloed op deze praktijk had het boek *De la fréquente communion* (1643) van Antoine Arnauld (1612-1694), geestelijk leider van het Franse Port-Royal des Champs.

19 Zie over het uitstel van vergiffenis in de *Amor poenitens*: C.P. Voorvelt, *De Amor poenitens van Johannes van Neercassel* (1626-1686). *Ontstaans-geschiedenis en lotgevallen van een verhandeling over strenge biechtpraktijk* (Zeist, 1984), p. 102, 147-148.

voortbestaan of dat onze gewesten als missiegebied moesten worden beschouwd.²⁰ Daarmee samen hing de vraag wat nu precies de bevoegdheid van de apostolisch vicaris was die namens de paus de Kerk bestuurd. Het waren vooral de seculiere geestelijken die vasthielden aan de gedachte dat de voor-reformatorische Kerk was blijven bestaan. In het bisdom Haarlem was nog een kapittel en apostolisch vicaris Philippus Rovenius (1565-1651) had in 1633 de Utrechtse kapittels gereorganiseerd tot een vicariaatsraad of vicariaat, bedoeld als voortzetting van de oude kapittels. Het waren deze lokale gremia die veelal de apostolisch vicaris verkozen, alvorens deze als zodanig door de paus werd benoemd. Vanuit het gezichtspunt van de seculieren 147 beschikte de apostolisch vicaris daarom tevens over een gewone rechtsmacht. Hij ontving ook de bisschopswijding, maar was formeel geen diocesaan bisschop. De enige reden voor deze noodoplossing was – althans in de ogen van de seculieren – het feit dat de aanwezigheid van een aartsbisschop van Utrecht of een bisschop van Haarlem door de wereldlijke autoriteiten niet werd getolereerd. De seculieren beschouwden de apostolisch vicaris wel degelijk als hun diocesane bisschop. Deze ecclesiologische opvattingen over het voortbestaan van de voor-reformatorische Kerk en de gewone rechtsmacht van de apostolisch vicaris zijn vooral tegen het einde van de zeventiende eeuw steeds verder uitgewerkt en sterker op de voorgrond komen te staan.

Tussen deze drie aspecten bestaat een samenhang, die nadere uitleg behoeft. Vanaf het jaar 1592 verschenen er jezuïeten in de Noordelijke Nederlanden. In hun ogen waren de Noordelijke Nederlanden tot missiegebied vervallen. Zij meenden daarom niet onderworpen te zijn aan de rechtsmacht van de apostolisch vicaris, hetgeen geleid heeft tot een aantal conflicten met de opeenvolgende apostolisch vicarissen. Over de komst van regulieren naar de Noordelijke Nederlanden werden rond het jaar 1624 wel afspraken gemaakt. Hoeveel jezuïeten er werkzaam zouden zijn en waar precies, werd vastgelegd in een overeenkomst tussen apostolisch vicaris Rovenius en de provinciaal van de jezuïeten, de zogenaamde *concordia*,²¹ maar deze *concordia* werd in de praktijk niet altijd nageleefd. In veel steden vestigden zich meer regulieren dan overeengekomen. Veelal afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden probeerden de jezuïeten, maar ook de franciscanen, zich een plaats te veroveren in de zielzorg van de verschillende Hollandse steden, waar meestal al één of meer door de apostolisch vicaris benoemde seculiere priesters werkzaam waren. Deze seculieren probeerden op hun beurt dit ‘binnendringen’ van regulieren zoveel mogelijk tegen te gaan, mede omdat de komst van de paters een bedreiging voor hun inkomsten impliceerde. In het botsen van deze twee partijen gaat nu het jansenisme en het verschil in godsdienstigheid een rol spelen. De apostolisch vicarissen en een aantal door hen benoemde pastoors worden beschuldigd van jansenisme. In het laatste decennium van de zeventiende eeuw begon dit conflict te escaleren. De jezuïeten gingen materiaal verzamelen dat voor een aantal seculiere pastoors in de Noordelijke Nederlanden belastend was om daarmee het bestuur en de persoon van apostolisch vicaris Petrus

20 Zie ook A.G. Weiler, ‘Hollandse missie of Hollandse kerk? Een onderzoek naar de ideologische achtergronden van de strijd tussen de cleresie en de Romeinse curie (1702-1703)’, in: *AGKKN*, 4(1962), p. 185-231.
21 ‘Historische bescheiden omtrent de overeenkomst of concordia getroffen A° 1624 tusschen den Apostolischen Vicarius Philippus Rovenius en Florentius à Montmorency, provinciaal der Jesuïeten der Nederduitsche Nederlanden (uitgegeven door A. v. Lommel)’, in: *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht (AAU)*, 4(1877), p. 242-370. De overeenkomst werd in 1625 bekrachtigd door de congregatie *de Propaganda Fide* en in 1626 door de paus. De tekst is afgedrukt in [H.F. van Heussen], *Batavia Sacra, sive Res gestae apostolicorum virorum qui fidem Bataviae primi intulerunt*, 2 (Brussel, 1714), p. 92 en *Concordata et decreta a sacra Congregatione de Propaganda Fide* (Rome, 1694), p. 6; zie over de *concordia*: W.L.S. Knuif, J. de Jong, ‘Philippus Rovenius en zijn bestuur der Hollandsche Zending’, in: *AAU*, 50(1925), p. 201 e.v.

Codde bij de Romeinse instanties in diskrediet te brengen. Deze activiteiten resulteerden in de publicatie in 1697 van het zogenaamde *Breve Memoriale*, waarin een aantal secularen werd beschuldigd van jansenisme en bekritiseerd op het punt van hun godsdienstigheid.²² In het groeiende conflict was de houding van Rome gedurende de zeventiende eeuw steeds meer in het voordeel van de regulieren verschoven. De congregatie *De propaganda fide* had het bestuur over de Noordnederlandse Kerk, die nu *Hollandse missie* werd genoemd, naar zich toegetrokken²³ en Rome was niet meer bereid om de gewone rechtsmacht van de apostolisch vicarissen zonder meer te bevestigen.²⁴ Het conflict nam ernstige vormen aan toen in 1699 apostolisch vicaris Petrus Codde naar Rome werd geroepen om zich te verantwoorden tegen beschuldigingen van jansenisme. Toen hij aldaar had laten weten een eventueel gebod om het Formulier te ondertekenen niet te zullen opvolgen, werd hij op 7 mei 1702 in een plenair beraad van de congregatie *De propaganda fide* geschorst en werd Theodorus de Cocq (1650-1720) benoemd tot provicaris.²⁵

Wij kunnen dus vaststellen dat de binnenkerkelijke strijd vooral een conflict tussen geestelijken was. Een deel van de secularen was opgeleid te Leuven en was in hun theologische vorming sterk beïnvloed door het Leuvense augustinisme. Van hen kon niet verwacht worden dat zij al te gemakkelijk de integriteit van Jansenius in twijfel zouden trekken. Daarnaast was het augustinisme bepalend voor hun godsdienstigheid. Pas in het latere, ecclesiologische jansenisme kreeg de positie van de secularen tegenover de binnenkomende regulieren ook een juridische rechtvaardiging. Toch was het binnenkerkelijke conflict niet louter een zaak van de geestelijkheid. De gelovigen zullen zich misschien niet hebben verdiept in de genadeleer van Augustinus en in de vijf stellingen van het Formulier, maar zij werden wel geconfronteerd met de verschillen in godsdienstigheid. Aanvankelijk, dat wil zeggen tot het einde van de zeventiende eeuw, zal persoonlijke voorkeur wellicht bepalend zijn geweest voor de keuze tot welke statie men wilde behoren. Een deel van de katholieken voelde zich waarschijnlijk meer aangesproken door laat-middeleeuwse devoties, die meer volks waren, en waaraan de regulieren vasthielden. Ook waren de regulieren misschien wat minder eisend in de biechtstoel. Na de afzetting van Codde in 1704²⁶ gingen er meer factoren een rol spelen. De gelovigen raakten in verwarring door de verdeeldheid die was ontstaan onder de geestelijkheid. Daarmee kwamen ook zij immers voor een probleem te staan. Want als de pastoor van hun statie besloot Codde en het vicariaat trouw te blijven, zich niet te onderwerpen aan De Cocq en daarmee niet langer in gemeenschap met Rome stond, was het naar veler overtuiging maar de vraag of zijn bediening nog een wettig karakter had. Was de geldigheid van de door hem toegediende sacramenten nu niet in het geding gekomen? Vele gelovigen kozen daarbij voor heilszekerheid en gingen over naar de staties van de regulieren.

Het kerkelijke conflict speelde zich derhalve af op verschillende niveaus. De beeldvorming van het conflict in de bestaande literatuur

22 *Breve Memoriale extractum ex proluxiore statu ac progressu jansenismi in Hollandia*. 's-Gravenhage, 1697; literatuur: M.G. Spiertz, 'Achtergronden van het *Breve Memoriale*, een geruchtmakend anti-jansenistisch geschrift uit 1697, I', in: *AGKKN*, 26(1984), p. 180-207.

23 M.G. Spiertz, *Op weg naar een rehabilitatie van Petrus Codde?* (Amersfoort 1998; Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie, 33), p. 12-13.

24 J. Hallebeek, *De 'wondere afscheidspreken' van pater Daneels. Oude-water 1705* (Amersfoort, 1998; Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie, 31), p. 29-30.

25 P. Polman, *Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727*, 3 ('s-Gravenhage 1952; RGP, 94), p. 590, nr. 750. Nog voor zijn vertrek uit Rome, op 7 april 1703, werd Codde door de paus gesuspendeerd als apostolisch vicaris; zie de breve van Clemens XI in: Polman, *Romeinse bronnen*, 3, p. 698, nr. 918.

26 Op 3 april 1704; zie Polman, *Romeinse bronnen*, 3, p. 754, nr. 1019.

27 Een voorbeeld van hoe het binnenkerkelijke conflict zich op lokaal niveau kon ontwikkelen is te vinden in: Th. Clemens,

is vooral gebaseerd op de verhouding tussen enerzijds de leiding van de Noordnederlandse Kerk, dat wil zeggen de apostolisch vicaris en de leden van de Utrechtse vicariaatsraad, en anderzijds de Romeinse instanties, dat wil zeggen de paus, de congregatie *De propaganda fide* en hun vertegenwoordigers, de nuntius te Keulen en de internuntius te Brussel. De verwijdering tussen twee groepen katholieke geestelijken en gelovigen voltrok zich ook op lokaal niveau, dat wil zeggen in het kerkelijke leven van een aantal steden en dorpen in Holland en Utrecht. De troebelen die zich voordeden tijdens het pastoraat van Ignatius Walvis te Gouda (1688-1714) kunnen duidelijk maken in hoeverre de lokale gebeurtenissen onze beeldvorming van het conflict nu verder kunnen aanvullen of corrigeren. Bovendien is het de vraag of de genoemde geschilpunten ook op het lokale niveau een rol hebben gespeeld en zo dit inderdaad het geval is, in welke mate.²⁷ Een probleem bij het in kaart brengen van de troebelen in Gouda is wel, dat wij zijn aangewezen op bronnen afkomstig van auteurs die zelf partij in het conflict waren. Dat geldt voor de reeds genoemde *Goudsche Kerk-zaeken* van Walvis, die als seculier priester duidelijk aan de kant stond van de apostolisch vicaris en het vicariaat. Het geldt evenzeer voor het reeds genoemde *Breve Memoriale*.

149

'Kerkscheuring op lokaal niveau. Petrus van der Maes van Avenrode en de voorgeschiedenis van het schisma van 1723', in: M. J. Marinus, E. Put, H. Storme (red.), *Geloven in het verleden. Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet* (Leuven, 1996), p. 411-428.

28 G. Brinkhuis, 'Johannes Baptista Walvis, een Utrechts kunstschilder', in: *Jaarboekje Oud-Utrecht* (1937), p. 69-75.

29 Brinkhuis, 'Johannes Baptista Walvis', p. 71.

30 Hij werd op 9 januari 1670 geïmmatriculeerd aan de universiteit van Leuven, zie A. Schillings, *Matricule de l'université de Louvain*, 6, (Brussel, 1963), p. 296, nr. 188.

31 Tussen 1655 en 1677 kocht Johannes Baptista Walvis te Utrecht naast de genoemde twee percelen aan de Lijnmarkt nog huizen aan de Steenweg, in de Boterstraat en in Buiten Catharijne. Ook verstrekke hij in dezelfde periode geldleningen tegen onderpand.

32 *De H. Processie of ommevang, 't Uijtrecht, den 22 Meij 1673 met devote statie uijtgevoert* (herdruk Utrecht, 1853), p. 4.

33 Zie over het theologisch onderwijs te Leuven: E. Lamberts, J. Roegiers, *De universiteit te Leuven,*

2. IGNATIUS WALVIS

Ignatius Walvis werd in 1653 geboren te Utrecht als zoon van de uit Antwerpen afkomstige kunstschilder Johannes Baptista Walvis (1622-1692)²⁸ en Bernardina van Aller († 1678). Ignatius zal zijn kinderjaren grotendeels hebben doorgebracht in het huis dat zijn vader enige jaren na zijn geboorte had gekocht. Dit was gelegen aan de oostzijde van de Lijnmarkt te Utrecht.²⁹ Op zestienjarige leeftijd ging Ignatius studeren aan de universiteit van Leuven. Hij studeerde eerst *artes* in de pedagogie *De Valk*³⁰ en daarna, vanaf 1673, theologie in het pauscollege. Walvis senior was gedurende Ignatius' studentenjaren waarschijnlijk voldoende draagkrachtig om de studie van zijn zoon te bekostigen.³¹ Het waren dezelfde jaren, waarin de katholieke godsdienst in het noorden tijdelijk weer even in de openbaarheid kon treden. Dankzij de Franse bezetting kon Van Neercassel op sacramentsdag 1673 (22 mei) het H. Sacrament in processie door de Utrechtse straten dragen, bij welke gelegenheid de katholieken, onder wie ook Ignatius' ouders, hun woningen feestelijk hadden versierd.³² Aan de Leuvense universiteit werd de 'positieve' methode van theologiseren gevolgd, waarbij de nadruk lag op onderzoek van het christelijke geloofsgoed vanuit de Schrift en de kerkvaders, kortom een 'herbronning' waarbij werd voorbijgegaan aan de middeleeuwse theologie. Augustinus gold als de meest gezaghebbende auteur.³³ Na de graad

1425-1985 (Leuven, 19882), p. 143-153; F. Smit, J. Jacobs, *Van den Hogenheu-*

vel gekomen. Bijdragen tot de geschiedenis van de priesteropleiding in de kerk van

Utrecht 1683-1723 (Nijmegen 1994; Scripta KDSC, 6), p. 50 e.v.

van *baccalaureus* te hebben behaald, werd Walvis in 1678 priester gewijd door Van Neercassel.³⁴ Gedurende tien jaar was hij kapelaan bij pastoor Jan Hooft († 1700) te 's-Gravenhage en was hij tegelijkertijd kapelaan bij de Weense gezant in Holland, Daniel Johann Kramprich von Kronefeld († voor 1693). In 1688 werd Ignatius door Codde benoemd tot pastoor van de statie van de H. Johannes de Doper te Gouda.³⁵ Hij volgde Jacob van Catz (1639-1712) op, die te Utrecht benoemd was. Walvis oefende het pastoraat in deze statie uit tot aan zijn overlijden in 1714.

150 Alvorens nu verder in te gaan op de kerkelijke troebelen die zich hebben voorgedaan tijdens het pastoraat van Walvis te Gouda dat ruim 25 jaar heeft geduurd, dient eerst iets gezegd te worden over kerkelijke situatie te Gouda gedurende de zeventiende eeuw. Daarna komen de conflicten tijdens Walvis' pastoraat te Gouda aan de orde, waarbij er niet voor is gekozen om alle gebeurtenissen chronologisch te bespreken, maar deze te rangschikken naar de aard van de problemen: Walvis werd beschuldigd van jansenisme, hij verschilde van de paters in zijn opvatting over wat de juiste godsdienstigheid is, hij heeft geprobeerd de komst van (meer) reguliere geestelijken naar Gouda tegen te gaan en tegen het einde van zijn leven werd hij betrokken bij een aantal problemen die zich voordeden in de twee andere seculiere staties te Gouda.

3. DE KERKELIJKE SITUATIE TE GOUDA

De Reformatie had er niet toe geleid dat de Goudse bevolking het katholieke geloof massaal had afgezworen. Gouda telde in het midden van de zeventiende eeuw ongeveer 12.000 inwoners, van wie de helft katholiek was.³⁶ Volgens artikel 13 van de Unie van Utrecht (29 januari 1579) mocht het gewest Holland wat de religie betreft handelen naar eigen goeddunken, dat wil zeggen dat het de katholieke godsdienst kon verbieden en de gereformeerde godsdienst tot de heersende maken. Bij plakkatenvan 1580 en 1581 was dat ook gebeurd. Kerken en kloosters werden gesloten en kerkelijke bezittingen onder het beheer van de overheid gesteld om ten behoeve van de gereformeerde Kerk te worden aangewend. In Gouda werd de Grote of St. Janskerk reeds in 1573 gesloten voor de katholieke eredienst. Vanaf 1596 vaardigden de Staten-Generaal een serie plakkatenvan uit gericht tegen katholieke geestelijken en de uitoefening van de katholieke godsdienst. Die plakkatenvan waren met name gericht tegen geestelijken van buitenlandse afkomst. Vooral Zuidnederlanders werden verdacht van sympathieën jegens Spanje, het land waarmee de Republiek in oorlog was.³⁷

Ondanks deze anti-katholieke wetgeving blijken de Goudse katholieken in staat te zijn geweest om hun kerkelijk leven in het begin van de zeventiende eeuw weer opnieuw vorm te geven. Zo werden er drie seculiere staties gesticht. De eerste, bedoeld als voortzetting van de oude parochie en daarom H. Johannes de Doper genoemd, was gele-

34 J.N. Pâquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas*, 2 (Leuven, 1768), p. 525-526; *De Navorscher, een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer*, 9 (1859), p. 37-38, 273.

35 Meer biografische gegevens over Walvis zijn te vinden in: J. Schouten, *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen die men niet mag vergeten* (Alphen aan de Rijn, 1980), p. 105-113.

36 J.A. de Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van protestantisering en katholieke herleving in de Noordelijke Nederlanden 1580-1880* (Assen, 1964), p. 203, 467 (ook noot 2), p. 478.

37 Zie C. Cau, *Groot Placaet-Boek vervattende de placaten (...) vande (...) Staten Generael (...) ende vande (...) Staten van Holland (...)*, dl. 1 ('s-Gravenhage, 1658), 1.4.1.1 (Band 1, kolom 193 e.v.), 1.4.1.2 (Band 1, kolom 199 e.v.) en 1.4.5 (Band 1, p. 397 e.v.).

38 Zie verder Van Eck, *Kunst, twist en devotie*, hoofdstukken 1, 2, 3 en 6 met verwijzingen naar de oudere literatuur.

39 *Batavia Sacra*, 2, p. 92; *Concordata et decreta*, p. 6.

40 Schouten, *Wie waren zij?*, p. 91-97.

gen op de Hoge Gouwe. In 1615 werd Petrus Purmerent (1587-1663) haar eerste pastoor. Een tweede statie werd opgericht in 1621 door de kapelaan van Purmerent, Caspar Adamsz. († 1639). Deze statie was gelegen aan de Kleiweg, en zou later voor korte tijd worden verplaatst naar de Peperstraat om uiteindelijk, in 1712, te worden gevestigd in het huis 'De Braesem' bij de Slepersbrug. De derde statie, gewijd aan de H. Willibrordus en ook wel 'De Tol' genoemd, werd in 1638 opgericht door Willem de Swaen (ca. 1607-1673) en was eveneens gelegen aan de Gouwe.³⁸

Naast de drie seculiere staties werden te Gouda ook twee reguliere staties gesticht. De reeds genoemde *concordia* van 1624 stond toe, dat er te Gouda één pater jezuiet werkzaam zou zijn, aan wie het geoorloofd was één assistent te hebben.³⁹ Terzelfder tijd was overeengekomen dat er geen franciscanen zouden verblijven te Gouda, al verschenen die er spoedig toch. Aanvankelijk probeerden de pastoors van de seculiere staties om de jezuiteten en franciscanen die zich te Gouda vertoonden, in te zetten als hun kapelaan, maar al snel gingen de regulieren hun eigen weg. De jezuiet Petrus Maillart (1585-1640) richtte een eigen statie op en rond het jaar 1633 deed de franciscaan Gregorius Simpernel († 1648)⁴⁰ hetzelfde. De statie van de jezuiteten was gelegen in de Keizerstraat, die van de franciscanen aan de Westhaven. De rond 1624 gemaakte afspraken werden derhalve niet nageleefd. In 1638 legde de congregatie *De propaganda fide* Rovenius op, om aan Simpernel de bevoegdheid te verlenen om in Gouda de sacramenten toe te dienen.⁴¹ Apostolisch vicaris Jacobus de la Torre (ca. 1608-1661) deed de regulieren een aantal concessies uit eigen beweging. In de zogenaamde *concessiones Ephesinae* (1652) liet hij op meer plaatsen jezuiteten toe dan was overeengekomen in de *concordia*. Zij mochten in veel plaatsen ook met meer leden van hun orde werkzaam zijn, in Gouda voortaan met twee paters.⁴² Bovendien gaf De la Torre in 1653 de Goudse franciscaan Johannes Verelst (ca. 1612-1663) verlof om een assistent te hebben.⁴³

In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren de Goudse baljuws nog vrij actief in het handhaven van de anti-katholieke plakkaaten. Er vonden regelmatig invallen plaats in de kerkplaatsen, waarbij boetes werden opgelegd en de kerkinventaris in beslag werd genomen. Vanaf het jaar 1643 werden de katholieke godsdienstoefeningen echter oogluikend toegestaan, zij het dat de baljuw nog lange tijd moest worden afgekocht. Vanaf 1677 maakten de katholieke staties niet langer afspraken met de baljuw, maar rechtstreeks met de burgemeesters.⁴⁴ De stadsbestuurders zijn de geestelijken ook uitdrukkelijk gaan toelaten als burger van de stad in hun hoedanigheid als priester. Bij de admissie van Everardus de Graeff († 1672) in 1663 werd nog geen melding gemaakt van een functie,⁴⁵ maar Jacob van Catz, Walvis' voorganger, werd in 1673 toegelaten als zijnde wereldlijk priester.⁴⁶ Ook in de resolutie waarbij Walvis in januari 1689 admissie verkreeg, werd uitdrukkelijk melding gemaakt van het feit dat hij seculier priester was.⁴⁷

41 J.C. van der Loos, 'Bouwstoffen voor onze vaderlandsche kerkgeschiedenis. VII, Gouda', in: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem (BBH)*, 49(1932), p. 412-482, in het bijzonder p. 475-476.

42 De *concessio Ephesina* van 3 januari 1652, zie *Batavia Sacra*, 2, p. 459.

43 Van Heel, *De minderbroeders te Gouda*, 2, p. 35.

44 Zie over de vervolging van de katholieken in Gouda: Van Eck, *Kunst, twist en devotie*, p. 123 e.v., die zich voornamelijk baseert op de *Goudsche Kerkzaeken* van Walvis.

45 Op 18 april 1663, zie SAHM, *Oud Archief Gouda*, inv. nr. 507: Poortboek van Gouda 1561-1680 januari, fol. 180v.

46 Zie SAHM, *Oud Archief Gouda*, inv. nr. 105: kamerboeken 1670-1674, 1673 fol. 33r, resolutie van 9 augustus 1673. Het poortboek over 1673 is zeer lacuneus en maakt geen vermelding van deze admissie.

47 Zie SAHM, *Oud Archief Gouda*, inv. nr. 108: kamerboeken 1685-1690, 1689 fol. iv, resolutie van 6 januari 1689. Zie ook zijn admissie in het poortboek: *Oud Archief Gouda*, inv. nr. 508: Poortboek van Gouda 1680 februari-1782, fol. 12r.

Op grond van een preek over Jansenius, gehouden in februari 1692, werd Walvis beschuldigd van jansenisme. Aanvankelijk gaf de preek alleen aanleiding tot gekissebis op lokaal niveau, maar aangezien er enige jaren later ook melding van werd gemaakt in het *Breve Memoriale*, kreeg deze preek ruimere bekendheid.⁴⁸

152 Walvis was gewoon om maandelijks een zondagmiddagpreek te houden en op 3 februari 1692 had hij van de kansel aangekondigd, dat hij de volgende week weer een dergelijke preek zou houden en dat die geheel en al aan Jansenius zou zijn gewijd. Hij had eenieder uitgenodigd om te komen luisteren. De preek vond plaats op zondagmiddag 10 februari 1692. Walvis behandelde de vraag wat voor man Jansenius was geweest, wie die zogenaamde jansenisten nu eigenlijk waren en voorts stelde hij dat zowel Jansenius als de jansenisten niet mochten worden afgeschilderd als heterodox. Noch de eerste noch de laatsten hadden zich vanwege afwijkende geloofsopvattingen gedistantieerd van de overige katholieken. Op de daaropvolgende zondag, 17 februari, nam de franciscaan Joannes Maille (1643-1699) die al sinds 1682 werkzaam was te Gouda, in zijn preek scherp stelling tegen Walvis. Hij betitelde Walvis daarbij als een overtreder van pauselijke bullen, daarmee doelend op de bullen waarin de vijf stellingen waren veroordeeld. Om zijn woorden kracht bij te zetten las hij van de kansel een pauselijke bul voor, eerst in het Latijn – hoewel er onder zijn toehoorders zich nauwelijks iemand bevond die Latijn kon verstaan – en daarna in de volkstaal.⁴⁹

De preek over Jansenius was ook voor de jezuïeten een reden om in actie te komen. Op 10 maart 1692 lieten zij een verklaring opstellen door vier personen die de preek van Walvis hadden gehoord. Het waren Willem Walraet, Jan Vechtelaer, Jan Vermey en Cornelis Vergeer. In hun verklaring bevestigden zij een drietal uitspraken uit Walvis' mond te hebben vernomen. Walvis zou Jansenius hebben geprezen vanwege diens deugd en geleerdheid. Hij zou gezegd hebben, dat de vijf stellingen afkomstig waren van Franse priesters en geboren uit haat vanwege de kritiek van Jansenius op de onrechtvaardige oorlogen gevoerd door Frankrijk. Tenslotte zou Walvis nog gezegd hebben, dat het hem niet kon schelen of de vijf stellingen nu in de *Augustinus* staan of niet.⁵⁰

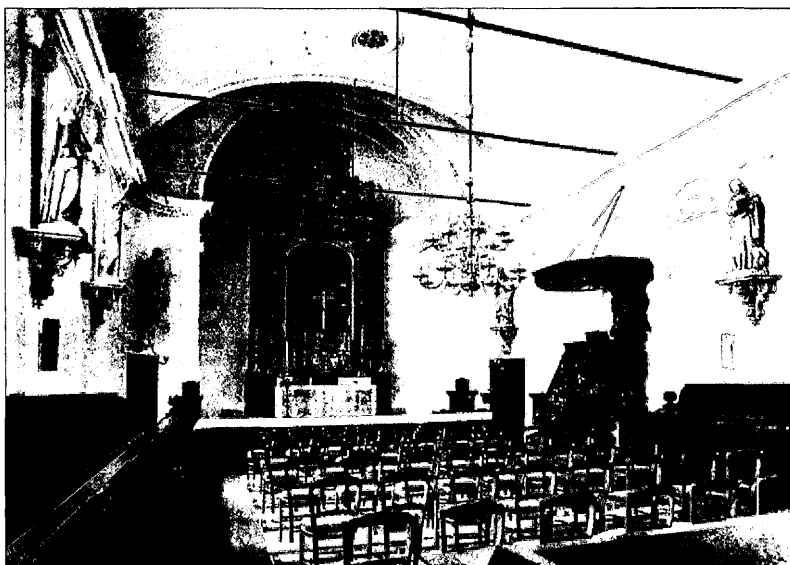
Zoals reeds gezegd, werd Walvis ook genoemd in het *Breve Memoriale*. Hij zou zijn bevordering tot pastoor van Gouda door apostolisch vicaris Codde te danken hebben gehad aan de jansenistische reputatie die hij in zijn Haagse tijd had opgebouwd. Bovendien werd in het *Breve Memoriale* vrij uitvoerig ingegaan op de zojuist genoemde preek uit het jaar 1692. Een belangrijk bewijsmiddel daarbij vormde de getuigenverklaring die de jezuïeten hadden laten opstellen. Opdat de Romeinse instanties er iets van zouden kunnen begrijpen, was de verklaring in het Latijn vertaald, maar daarbij werd – zo zou Walvis zich later verdedigen – bepaalde betekenissen van de originele tekst geweld aangedaan. Op grond van de getuigenverklaring stelde

48 Zie voor de preek over Jansenius en de reacties daarop: *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 125r-127v.

49 In de *Goudsche Kerk-zaeken* wordt gesproken over "eene bulle van Alexander VIII over 32 stellingen", in de *Op-spraak* (p. 54-56) wordt melding gemaakt van bullen van Urbanus VIII (waarschijnlijk *In Emnenti* uit 1643), Innocentius X (waarschijnlijk *Cum Occasione* uit 1653), Alexander VII (waarschijnlijk *Ad Sanctam* uit 1656), een bul tegen Petrus van Osma († ca. 1480) en de bul van Alexander VIII (1610-1691). Petrus van Osma was een Spaans theoloog. In 1479 werden acht stellingen, ontleend aan zijn doctrine over de biecht en de aflaat, veroordeeld.
50 *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 127v-128v.

het *Breve Memoriale*, dat Walvis Jansenius had geprezen en vanaf die tijd diens leer had verdedigd als juist en orthodox. De enige reden om de *Augustinus* aan te vallen zou, volgens Walvis, zijn gelegen in volkse jaloezie en de rancune van de Fransen, vanwege een ander werk dat Jansenius had geschreven, de *Mars Gallicus*. Pater Maille, gewaarschuwd door de leden van zijn statie, had daarop in zijn preken aangetoond, dat zowel Jansenius als diens leer te Rome waren veroordeeld, waarbij hij de pauselijke bullen tegen Jansenius en diens opvattingen vanaf de preekstoel geciteerd had.⁵¹

Hoofdaltaar van de Oud-Katholieke kerk van de H. Johannes de Doper te Gouda.

153

Het *Breve Memoriale* riep vanzelfsprekend weer reacties op van de seculieren. Het bekendste verweerschrift is de *Responsio ad Breve Memoriale*, uitgegeven als onderdeel van de *Causa Coddaeana*.⁵² Naar aanleiding van de beschuldigingen aan zijn adres in het *Breve Memoriale* schreef Walvis ook een eigen apologie die niet is gepubliceerd, maar wel als handschrift bewaard is gebleven. De titel luidt: *Opspraak, waarmede de tegenstrevers der Hollandsche geestelijkheid Ignatius Walvis pastoor van der Goude beklad hadden, beschaamd*.⁵³

In beide geschriften wordt op de beschuldigingen ingegaan. Zoals gezegd, zou Walvis zijn benoeming te Gouda door Codde te danken hebben gehad aan zijn jansenistische reputatie. De *Responsio ad Breve Memoriale* voert daartegen aan, dat er een geheel andere reden was om Walvis te bevorderen: hij was een uitstekend werker in de wijngaard des Heren. In zijn *Opspraak* werpt Walvis ook zelf de beschuldiging verre van zich. Hij vraagt zich af waarom nu opeens Codde wordt afgeschilderd als "den eersten aartsvader en aanqueker der Hollandsche Jansenisten". Was Codde dan zoveel meer te verwijten dan Van Neercassel? Wist Van Neercassel dan helemaal niets van de beweerde sympathieën van Walvis voor Jansenius en diens leer? Het

⁵¹ *Breve Memoriale*, p. 19-20.

⁵² *Causa Coddaeana sive collectio scriptorum quibus Petri Coddae Archiepiscopi Sebasteni* ..., (Antwerpen, 1705).

⁵³ Zie noot 10.

was toch Van Neercassel geweest die Walvis priester had gewijd, hem naar 's-Gravenhage had gezonden en verschillende gunsten had verleend.⁵⁴

154 In beide verdedigingsgeschriften wordt ook uitvoerig ingegaan op de beschuldiging van jansenisme naar aanleiding van de preek uit 1692. De *Responsio ad Breve Memoriale* geeft een uitvoerig citaat uit een brief van Walvis aan Codde, gedateerd 17 november 1698,⁵⁵ waarin Walvis verklaart Jansenius nooit te hebben geprezen. Hij had enkel gesteld dat Jansenius niet tot de ketters mag worden gerekend. Jansenius had geleefd volgens het katholieke geloof en had bij zijn sterven zijn geschriften onderworpen aan het onderzoek van de Apostolische Stoel. Toch was Walvis' preek voor pater Maille aanleiding geweest om vanaf de kansel pauselijke bullen voor te lezen en Walvis vervolgens voor ketter en rebel uit te maken. De namen van de getuigen werden in de Latijnse versie van het *Breve Memoriale* niet genoemd, maar in de Franse versie wel. De auteur van de Franse versie had Walvis daarmee een dienst bewezen, want nu kon Walvis deze personen op hun verklaringen aanspreken en die nader onderzoeken, hetgeen hij ook geenszins heeft nagelaten. Dit resulteerde in nieuwe verklaringen van dezelfde getuigen, gedateerd op 8 en 9 september 1698, waarin zij toegaven, dat zij Walvis niet hadden horen zeggen, dat de vijf veroordeelde stellingen juist en orthodox waren. Evenmin had hij zijn toehoorders opgeroepen tot het bijwonen van een preek 'ter ere' van Jansenius en diens leer in de *Augustinus*.⁵⁶ Hieruit bleek dat de vier nooit hadden getuigd wat men hen in Rome had doen zeggen.

In de *Opspraak* sprak Walvis zijn verbazing uit over zijn veroordeling als jansenist en stelde dat jansenisten eerder worden geboren in de hersenen van lieden als de opstellers van het *Breve Memoriale* dan in de wereld.⁵⁷ Als reactie op de opmerking, dat hij zich jansenist had genoemd, antwoordde hij verder: "Wat ijverdriftige jansenist moet Ign[atius] Walvis niet geweest zijn die zes volle en meer jaaren koels moeds heeft konnen laten doorgaen zonder hag of wag van Janseniuszaak of leer te reppen? Hoe slecht beloond hij sijnen bisschop die hem wegens ijverzugt voor Jansenius (want zo babbeld en wild men 't) tot een aanzienelijke bediening verheven hadde".⁵⁸ Hij erkende voorts, dat hij met lof had gesproken over de geleerdheid van Jansenius, maar niet over de leer van Jansenius. Het misverstand was ontstaan door het Nederlandse woord "geleerdheid" uit de getuigenverklaring in het Latijn was vertaald met *doctrina*.⁵⁹

De kwestie van het jansenisme lijkt daarmee voor de ontwikkelingen te Gouda een betrekkelijk geringe rol te hebben gespeeld. Vele jaren later, in 1713, lijkt de discussie weer opnieuw te worden geopend, wanneer Walvis samen met kapelaan Wilhelmus Wannaer (ca. 1672-1723) van de statie 'De Tol' de franciscaan Gijsbertus Lievermans (1676-na 1768) uitdaagt om de ketterse zin van de vijf stellingen uit de *Augustinus* van Jansenius maar eens publiekelijk aan te tonen.⁶⁰ Walvis meende het kennelijk op te moeten nemen voor de persoon en de integriteit van Jansenius. Zijn eigen theologische vorming te Leuven kan hem daartoe gebracht hebben. Jansenius was hoogleraar ge-

54 *Opspraak*, p. 18.

55 De volledige tekst is te vinden in de *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 145v-148r.

56 'Responsio ad Breve Memoriale', in: *Causa Coddaeana*, p. 34-36; zie ook *Opspraak*, p. 62-64.

57 *Opspraak*, p. 15.

58 *Opspraak*, p. 23-24.

59 *Opspraak*, p. 40-41.

60 De notariële akte, verleden voor notaris Robert Daesdonck (1679-1717) op 16 januari 1713, waarin deze uitnodiging is vervat, is afgedrukt in Van Heel, *De minderbroeders te Gouda*, 2, p. 175-176.

weest te Leuven en het Leuvense augustinisme had in Ignatius' studiejaren nog hoogtij gevierd. Zijn verdediging wijst erop, dat het hem slechts hier om te doen is. Hij verzet zich tegen het Formulier, omdat de stellingen niet in de *Augustinus* te lezen zijn (*quaestio facti*) en niet omdat de stellingen zelf naar zijn oordeel juist en orthodox zijn (*quaestio iuris*). Op de theologische inhoud van de vijf stellingen gaat hij in zijn geschriften verder ook niet in.

Men zou zich overigens kunnen afvragen of de gehele polemieek met pater Maille niet over de hoofden van de gewone gelovigen is heengegaan. Walvis presenteert zichzelf wel als degene die zijn parochianen en andere belangstellenden nu eens precies wil uitleggen dat het anti-jansenisme eigenlijk op niets gebaseerd is, terwijl hij zijn tegenstander afschildert als iemand die zo wereldvreemd is, dat hij van de preekstoel Latijnse bullen voorleest. Of dit een correcte voorstelling van zaken is, valt te betwijfelen. Uit de *Goudsche Kerk-zaeken* wordt duidelijk, dat Walvis zelf partij in het conflict was en dat hij er niet voor terugschrikt zijn tegenstanders te ridiculiseren. Al met al blijft het daarom maar de vraag of de gewone gelovigen zich op een of andere wijze bij een dergelijk dispuut betrokken hebben gevoeld.

155

5. VERSCHIL IN GODSDIENSTIGHEID

Walvis blijkt ook de reeds genoemde verinnerlijkte godsdienstigheid te hebben gepropageerd. Dit leidde tot ernstige conflicten met een tweetal Goudse regulieren, de jezuïet pater Adrianus de Bont (ca. 1642-1715) en de franciscaan pater Nicolaus Schoonhouwen (ca. 1660-1722).⁶¹

Reeds in de hiervoor genoemde preek van 10 februari 1692 over Jansenius had Walvis kennelijk de moraal van de regulieren als te laks beschreven. In reactie op de preek had pater Maille namelijk opgemerkt dat, als de jansenisten streng gezind waren, hij zelf net zo goed een jansenist was als Walvis.⁶² Enige jaren daarna, in 1696, moet Walvis zich in een preek wederom over de biecht hebben uitgelaten.⁶³ Hij stelde – zij het in bedekte termen – dat de regulieren dit sacrament te gemakkelijk toedienen. Walvis citeerde daarbij het boek *De onderwezen biechthoorders* van de Italiaanse jezuïet Paolo Segneri (1624-1694),⁶⁴ die te ruimhartige, “alontbindende” biechtvaders vergeleek met “hannekemaaiers”. Zoals de maaiers bij het hooien zonder enig onderscheid zowel het onkruid als het goede gras afsnijden, zijn er biechtvaders die met één en dezelfde absolutie “allerhande zielebanden lossnijden”. Het is hun al voldoende, wanneer de penitent maar belijdt zijn best te doen om niet meer te zondigen.⁶⁵ In de mond van Walvis lijkt de benaming ‘hannekemaaier’ ook om een andere reden betrekking te hebben op de regulieren. Net als de hannekemaaiers waren veel regulieren afkomstig uit het buitenland. De hannekemaaiers waren seizoenarbeiders die ieder voorjaar hun arme dorpen in Westfalen verlieten om agrarisch werk te zoeken in de weidestroken van Groningen, Friesland en het noorden van Holland. De regulieren

61 Schouten, *Wie waren zij?*, p. 115-121.

62 *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 126v-127r.

63 *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 130r.

64 Cf. Paulus Segneri, *Instructio confessarii, sive opusculum in quo traditur praxis cum fructu administrandi sacramentum poenitentiae*. Augsburg, 1696.

65 De *Opspraak* bevat een uitvoerige uitleg van het beeld van de hannekemaaiers; zie *Opspraak*, p. 74-79.

werden veelal vanuit de Zuidelijke Nederlanden door hun overste uitgezonden naar het noorden om er pastoraal werk te verrichten.

De jezuïeten, onder wie pater de Bont, deden hun beklag bij Walvis en wilden van hem weten of hij met de term 'hannekemaaiers' ook hen had bedoeld. Walvis weigerde daar antwoord op te geven. Hij beriep zich op de regels voor het binden en ontbinden van zonden zoals die te vinden zijn in het *rituale*, alsmede die van de heilige Carolus Borromeus (1538-1584).⁶⁶ Wie zich daaraan houdt, is geen hannekemaai, meende hij.

156 Hier bleef het niet bij. Op 7 november 1696, het feest van St. Willibrord, roerde Walvis een in zijn dagen actuele discussie aan, de zogenaamde ritenstrijd. Het ging daarbij om een vraag die zich voordeed in de jezuïetenmissies in China. Was het christenen toegestaan deel te nemen aan Chinese ceremonieën of niet?⁶⁷ Walvis preekte uitgaande van 1 Thessalonicensen 1.9: "gij hebt u van de afgoden tot God bekeerd om de levende en waarachtige God te dienen". In het laatste deel van deze preek merkte hij op, dat in China wel velen tot geloof kwamen, maar dat zij het bijgeloof dan niet altijd afzwoeren. Deze bekeerlingen bewierookten afgoden en offerden aan hen, waarbij zij een kruisbeeld verborgen onder de bloemen van het heidense altaar.⁶⁸ Onder het gehoor van Walvis waren ook leden van de jezuïetenstatie die de inhoud van de preek overbrachten aan pater de Bont.

Walvis' opmerkingen over de Chinese bekeerlingen vielen niet goed bij de pater en waren aanleiding voor de nodige woordenwisselingen en een serie scheldpartijen. Op 9 december las pater de Bont van de kansel een verdedigingsgeschrift voor. Niet één jezuïet zou instemmen met verbloemde afgoderij, stelde hij daarin. Toen was de beurt weer aan Walvis. Op nieuwjaarsdag van het jaar 1697 kondigde hij aan de volgende zondag zijn preek over de Chinese bekeerlingen te zullen verdedigen. Toen pater de Bont dit vernam, was hij zeer verontwaardigd. Hij verklaarde openlijk, dat Walvis zelf de kapitein der hannekemaaiers was en maakte hem daarbij uit voor een drekwerper. Dit alles ging een aantal katholieke burgers te Gouda langzamerhand te ver. Op 23 januari 1697 richtten zij zich tot apostolisch vicaris Petrus Codde met het verzoek om in te grijpen in het escalerende conflict tussen Walvis enerzijds en De Bont en overigens ook Maille anderzijds. De apostolisch vicaris verbood daarop zowel De Bont als Maille om nog langer vanaf de preekstoel hun geschillen met Walvis uit te vechten.⁶⁹ De rust keerde terug in Gouda. "Zij swegen" schreef Walvis later zelf "en de pastoor hield op. Dus raakte de hannekemaijers en chineeschen krijg, daar geheel Holland thans van vol was, ten einde".⁷⁰

Een ander gevoelig punt vormde de *Christelyke onderwysingen*, het mede door Walvis samengestelde gebedenboek dat sterk gericht was op de reeds genoemde verinnerlijkte vroomheid. In anti-jansenistische kringen kon het boek geen genade vinden, omdat het aanspoorde om de bijbel te lezen en een vertaling bevatte van de mis en de formulieren van de sacramentsbedieningen. Volgens de *Christelyke onderwysingen* moest men tijdens de mis maar liever niet de rozen-

66 Carolus Borromeus, *Pastorum instructiones, ad concionandum, confessionisque et eucharistiae sacramenta ministrandum, utilissimae*. Antwerpen, 1582. Ook Carolus Borromeus meende dat het nuttig of nodig kan zijn om absolute uit te stellen of te weigeren; zie Voorvelt, *De Amor poenitens*, p. 53.

67 Literatuur: H. Jedin (red.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, 5 (Freiburg/Bazel/Wenen, 1970), p. 329-343.

68 Deze preek en de reacties erop zijn beschreven in *Goudsche Kerk-zaeken*, dl. 2, boek 7, fol. 130v-140v.

69 Het Utrechts Archief (HUA), Apostolische vicarissen, inv. nr. 361: Codde 25 januari 1697 aan De Bont en Codde 25 januari 1697 aan Maille.

70 Codde bedankte even later Maille dat hij er het zwijgen toe deed; Codde aan Maille, 17 februari 1697, HUA, Apostolische vicarissen, inv. nr. 361, ook afgedrukt in *Neerlandia seraphica*, 8 (1934), p. 78.

krans bidden en bestond de beste heiligenverering niet in allerlei uiterlijkheden, doch in het leiden van een deugdzaam leven.⁷¹

De franciscanen te Gouda staken hun kritiek op de *Christelyke onderwysingen* niet onder stoelen of banken, maar Walvis liet het daar niet bij zitten en ging in de verdediging. Daarmee kwam hij in 1704 in conflict met pater Schoonhouwen, die in 1699 de plaats van Maille had ingenomen.⁷² Schoonhouwen was gewoon iedere dinsdag na de mis de litanie van de H. Antonius van Padua te bidden. Om het bestaan van de *Christelyke onderwysingen* te rechtvaardigen, bekritiseerde Walvis nu in een preek deze litanie. Van Neercassel had Van Erckel en hem opdracht gegeven een gebedenboek samen te stellen uit onvrede met de bestaande boeken. De meeste door het volk gebruikte boeken bevatten namelijk vele "beuzelarijen, bijgelovigheden, openbare doolingen en tastelijke ketterijen". De litanie van de H. Antonius, die wekelijks door pater Schoonhouwen werd gebeden, was een voorbeeld daarvan. In die litanie werd de H. Antonius betiteld met wat Walvis noemt "onhebbelijke en geloofsstrijdige benamingen", zoals "een kenner der herten" en "de glorie der heiligen". Pater Schoonhouwen ging op zijn beurt in de aanval tijdens een preek op zondag 19 oktober 1704. Onder zijn gehoor bevonden zich ook parochianen van Walvis, die hem later verslag deden. Schoonhouwen zou gezegd hebben "dat een kaerel in deze stad onlangs de Litanien, de Getijden van de Onbevleete Ontfanknisse, Roosenhoeijtjes, gedoemd en verboden had". Schoonhouwen had Walvis vervolgens vergeleken met Luther en Calvijn en gezegd "dat dijn kaerel in drie sijner voorige predikingens niet eens den naam Jesus genoemd hadde: dat dijn kaerel even als een quakzalver op sijn Theater sijne toehoorders tot lagchen beweegde: dat sijn volk, indien zij schelden en lasteren hooren wilden, liever na de vismarkt en achterstraatjes als in zo eene kerke gaan zouden, dat hij den synen gebood die kercke en prediking te schuwen". Naar aanleiding hiervan werd een klacht ingediend bij het stadsbestuur. Op het feest van Allerheiligen werd Schoonhouwen op het stadhuis ontboden, maar hij verontschuldigde zich en verscheen eerst 4 november bij de burgemeesters Daniel Lestevenon (1660-1736) en Pieter van Someren van Vrijenes († 1714). Walvis had inmiddels een uitgebreide verklaring over Schoonhouwens gedrag aan burgemeester mr. Bruno van der Dussen (1660-1741) gezonden. Volgens deze verklaring had de franciscaan hem uitgescholden, gehoond en verdacht gemaakt. Schoonhouwen had verdeeldheid onder de katholieken gebracht. Walvis had alleen willen wijzen op bepaalde godsdienstige misbruiken. Als hij daarbij op de lachspieren had gewerkt, was dat om zijn woorden kracht bij te zetten. Walvis had gepreikt op basis van de H. Schrift, dus was het onzin dat hij de naam van God niet zou hebben gebruikt, hoewel het te prijzen zou zijn om de naam van God in dit soort aangelegenheden wat minder te gebruiken. Ten slotte stelde Walvis nog, dat uit Schoonhouwens woorden wel bleek hoe bitter weinig de pater afwist van Luther en Calvijn.⁷³

Dit soort conflicten die in verband staan met verschillen in godsdienstigheid lijken in sterkere mate en over een veel langere periode

71 Zie Clemens, 'De uitgavegeschiedenis', p. 224 en noot 38 en Th. Clemens, *De godsdienstigheid in de Nederlanden in de spiegel van de katholieke kerkboeken 1680-1840*, 1 (Tilburg, 1988), p. 92 en 95.

72 De gebeurtenissen zijn beschreven in *Goudsche Kerk-zaaken*, dl. 2, boek 12, fol. 290v-293r.

73 De tekst is ook afgedrukt in Van Heel, *De minderbroeders te Gouda*, 2, p. 56-57.

158 het pastoraat van Walvis te Gouda te hebben bepaald dan het jansenisme. Walvis nam zijn toevlucht tot de thema's waarmee men in zijn dagen vaker de jezuïeten bekritiseerde: te lakse biechtpraktijken, de omstreden acculturatie in de Chinese missies en een aantal twijfelachtige devoties. Het is niet gezegd, dat Walvis hier altijd het conflict heeft gezocht. In zijn Haagse periode had hij gewerkt aan de samenstelling van de *Christelyke onderwysingen*. Dat hij nu in Gouda dit boek alsmede de bedoelingen die Van Neercassel ermee had, verdedigde toen hij daarop werd aangevallen, is alleszins begrijpelijk. De katholieke gelovigen van Gouda zullen eerder met de verschillen in vroomheid zijn geconfronteerd dan met de strijd om het jansenisme. De verinnerlijkte, bijbels-liturgisch georiënteerde godsdienstigheid die Walvis voorstond, moet haast tot uiting zijn gekomen in zijn lering, prediking, liturgie, sacramentsbediening, enz. Al werd het dispuut ook in deze kwestie weer gevoerd door geestelijken, het lijkt deze keer niet geheel over de hoofden van de Goudse burgers te zijn heengegaan. Zij blijken immers actief te zijn opgetreden toen de heren geestelijken over dit soort aangelegenheden de strijd via de preekstoel met elkaar probeerden uit te vechten. Overigens is het maar de vraag, of het verschil in biechtpraktijk tussen regulieren en seculieren in werkelijkheid nu zo groot was. Dit wordt min of meer bevestigd door de opmerking van pater Maille, dat als 'jansenist' staat voor 'streng gezind', hij zelf net zo goed een jansenist is. Ook het feit dat pater de Bont Walvis de kapitein van de hannekemaaiers noemt, wijst erop dat de regulieren en de seculieren elkaar over en weer van hetzelfde beschuldigden.

6. VERZET TEGEN HET 'BINNENDRINGEN' VAN DE REGULIEREN

De aanvaringen tussen Walvis en de reguliere geestelijken te Gouda stonden niet alleen in verband met de strijd om het jansenisme en het verschil in godsdienstigheid. Gedurende de zeventiende eeuw slaagden de reguliere geestelijken, met name de franciscanen en de jezuïeten, er in zich een plaats te veroveren in de zielzorg te Gouda. In hun optiek waren de oude parochies verdwenen en waren de Noordelijke Nederlanden een missiegebied waar zij zich vrijelijk konden bewegen. Voorzover niet in overeenstemming met de rond 1624 gemaakte afspraken, was hun aanwezigheid te Gouda in de ogen van de seculieren onrechtmatig. Walvis spreekt van "binnendringen". Het gehele pastoraat van Walvis wordt gekenmerkt door pogingen om de komst van regulieren, of het nu om tijdelijke of permanente assistenten gaat, zoveel mogelijk tegen te gaan. Dat Walvis ook om deze reden in botsing kwam met verschillende paters franciscanen en jezuïeten zal niet verbazen.

In de franciscaanse statie te Gouda werd jaarlijks op 2 augustus ter ere van de H. Franciscus een feest gevierd, waarop de gelovigen een aflat konden verdienen. Dit feest was genoemd naar de Portiuncula-

kapel in Assisi en heette daarom Portiunculafeest. Vanwege de aflaat was er op dit feest altijd een grote toeloop van gelovigen. Om deze te kunnen laten biechten en om voldoende missen te kunnen opdragen was er dan behoefte aan assistentie van buiten. Daarvoor diende toestemming te worden gevraagd aan de apostolisch vicaris⁷⁴ of aan de door hem benoemde pastoor van Gouda.⁷⁵ Pater Schoonhouwen meende echter niet langer aan deze regel te zijn gehouden. In 1704 vroeg hij niet aan Walvis, maar aan de stadsbestuurders toestemming om assistenten te laten komen om op het Portiunculafeest biecht te horen. Hij wees de stadsbestuurders daarbij op de grote voordelen die het feest nu eenmaal ook meebracht voor de plaatselijke horeca. 159 Daarop verkreeg hij toestemming. De dag na het feest protesteerde Walvis bij de stedelijke autoriteiten,⁷⁶ maar het feest was inmiddels achter de rug. Een jaar later, in 1705, kondigde Schoonhouwen aan, dat op het Portiunculafeest maar liefst vier H. Missen zouden worden gelezen, om vijf, zes en zeven uur en om half negen. Walvis schreef daarop aan burgemeester van der Dussen, dat hij had vernomen dat de volgende dag de heer Jansen (Andreas Jansen, † 1731, pastoor te Aarlanderveen) zou komen assisteren en dat deze Jansen in het verleden door zijn preken al eens de nodige opschudding had veroorzaakt. Van der Dussen stuurde Walvis' brief door aan burgemeester Leslevenon, die vervolgens liet weten dat slechts voor één assistent vergunning was verleend. Van der Dussen ontbood daarop Walvis en vroeg hem wat de franciscaanse pater vroeger deed om assistenten te krijgen. "Mij en mijne voorzaten (...) volmacht vraagen" antwoordde Walvis. "Doet hij zulks voor als noch?", vroeg de burgemeester vervolgens, waarop Walvis antwoordde "Noit niet".⁷⁷ De burgemeester was verontwaardigd over het gedrag van Schoonhouwen. Hij liet hem op 1 augustus weten dat hij de volgende dag wel iemand kon laten assisteren, maar niet de bewuste Jansen. Het gevolg was, dat Schoonhouwen de volgende dag zelf de missen van vijf en zeven uur las, hoewel zo iets eigenlijk niet in overeenstemming was met de regels die het bineren beogen te beperken.

In 1701 kregen de franciscanen van de nuntius toestemming om in Gouda een permanente assistent te hebben, naast de al aanwezige pater. Als zodanig werd Caspar van den Leemputte aangewezen. Walvis deed er alles aan om de komst van deze pater tegen te gaan. Hij schreef onmiddellijk aan zijn voorganger, Van Catz, die door Codde voor diens vertrek naar Rome in 1699 was aangewezen als één van de vier provicarissen om de Kerk te besturen. Van Catz liet daarop pater Schoonhouwen weten, dat hij de komst van een tweede franciscaan niet kon toestaan. Immers, eigenlijk hadden de franciscanen geen enkel recht op een statie. De geestelijken van de drie seculiere staties, Walvis van de H. Johannes de Doper, kapelaan Wannaer van 'De Tol' en pastoor Hildebrand van der Wielen (1642-1711) van de statie aan de Kleiweg, kregen de opdracht om pater Schoonhouwen rekenschap te vragen van zijn handelwijze. Op 23 oktober 1701 deden Walvis en Wannaer een poging daartoe. Schoonhouwen weigerde echter om Van den Leemputte te laten gaan. De pastoors schreven vervolgens

74 Van Neercassel was in 1685 weigerachtig om een aflaat voor de kerk van de franciscanen toe te staan; Van Neercassel 6 april 1685 aan Maille, HUA, Apostolische vicarissen, inv. nr. 254, ook afgedrukt in *Neerlandia seraphica*, 7(1933), p. 470.

75 Pater Maille deed dat ook. In 1692 vroeg hij aan Walvis toestemming om op het Portiunculafeest assistenten te hebben; Maille 2 augustus 1692 aan Walvis, bijlage bij Verwel, 3 november 1692 aan Codde, HUA, Apostolische vicarissen, inv. nr. 340, afgedrukt in *Neerlandia seraphica*, 8(1934), p. 182.

76 *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 12, fol. 288v-289r.

77 *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 13, fol. 323r.

weer aan Van Catz met het verzoek om hun klacht door te zenden aan de internuntius,⁷⁸ maar het antwoord dat zij daarop van de internuntius ontvingen, was niet erg bevredigend. “Deze brief doornajft met Italiaansche pluimstrijkerijen gaf ons geen genoeg” schreef Walvis.⁷⁹ Thans bood de wereldlijke overheid uitkomst. Op 1 augustus 1702 werd pater van den Leemputte door het stadsbestuur ontboden en hem werd vervolgens gelast om voor zonsondergang de stad te verlaten. Pater Schoonhouwen was woedend en gaf Walvis de schuld van de verbanning.⁸⁰ Lang heeft dit niet gebaat. Reeds op 9 augustus 1702 verscheen als nieuwe assistent pater Adrianus Zegermans († 1704), die van Goudse afkomst was. De stadsbestuurders verboden Zegermans te preken, of ander openbaar kerkelijk werk te verrichten, maar hij mocht wel catechismusles geven. Ondertussen verboden de Staten in een plakkaat van 17 augustus nog eens uitdrukkelijk de komst van buitenlandse priesters.⁸¹ Toen pater Zegermans het waagde om op 26 februari 1703 toch te preken, werd hij op het stadhuis ontboden, maar de plaatsvervanger van de burgemeester, Van Someren, was hem goedgezind en gaf zelfs toestemming om te preken. In 1704 werd pater Zegermans ziek. Hij werd tijdens zijn ziekte vervangen door pater Judocus van Heumen en pater Hendrik van Uytewijk († 1727). Walvis meldde dit aan pensionaris van der Dussen die vervolgens burgemeester Matthijs de Grande (1650-1728) informeerde. Pater Schoonhouwen werd ontboden en hem werd verboden iemand als assistent aan te nemen.

Er volgden nog meer problemen. Toen pater Zegermans in 1704 was overleden, wilde Schoonhouwen de uitvaartmis laten opdragen door de overste van de franciscanen, pater Egidius de Glabbais († 1722), pastoor van de ‘Mozes en Aaron’ te Amsterdam. De eerste burgemeester keurde dit goed, als het maar gebeurde op zaterdag in de paasweek. De tweede burgemeester, Johan Sandvoort († ná 1706), had bezwaren en sprak erover met Gisbert Donker, die het Walvis vertelde. Walvis schreef vervolgens pensionaris van der Dussen dat zoiets ongebruikelijk is, waarop het verzoek van Schoonhouwen werd afgewezen. Nu moest worden voorkomen, dat Zegermans werd opgevolgd. Walvis schreef wederom aan Van der Dussen. Hij betoogde, dat er voldoende geestelijken waren in Gouda, dat het onderhoud van meer geestelijken zwaar zou drukken op de gelovigen, en dat de komst van nog een regulier de Cleresie zou kunnen schaden door ledenverlies.⁸² Voorlopig kwam er geen tweede franciscaan.

Nadat in 1705 pater de Bont reeds was verbannen,⁸³ besloten de Staten van Holland in februari 1708 om alle jezuïeten te gelasten binnen drie maanden de provincie te verlaten. In juli van hetzelfde jaar besloten zij deze resolutie uit te voeren.⁸⁴ Na het vertrek van de jezuïeten uit Gouda, beraadslaagden de stadsbestuurders wat er nu met de franciscanen diende te gebeuren. Zij besloten dat Schoonhouwen mocht blijven en gaven hem zelfs toestemming om op het Portiunculafeest zes assistenten te hebben.

Vervolgens brak de strijd los, wie de opgevallen plaatsen van de jezuïeten zou overnemen. Er deden inmiddels allerlei geruchten de

78 *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 8, fol. 164v-165r; de brief van 26 oktober 1701 is afgedrukt in Van Heel, *De minderbroeders te Gouda*, 2,

p. 173-174.

79 *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 8, fol. 165v.

80 *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 9, fol. 194r, zie ook SAHM, *Oud Archief Gouda*, inv. nr. III: kamerboek 1701-1705, fol. 27v. Zie ook A. van Lommel (ed.), *Missio Foederati Belgii seu Missionis Batavae descriptio quam R^mus Dⁿus Theodorus de Cock de-*

posito provicarii munere S.R. Congregationi obtulit A^o 1706 (’s-Gravenhage, 1879), p. 75, waar De Cocq in het jaar 1706 zegt over van den Leemputte: *expulsus est a magistratu die 1. Aug. 1702*.

81 Zie Cau, *Groot Placaet-Boek*, 5, boek 2, titel 1, p. 557. Dit plakkaat is ook te vinden in de *Goudsche Kerk-zaken*, dl. 2, boek 9, fol. 195r-196r.

82 *Goudsche kerk-zaken*, dl. 2, boek 12, fol. 280v-282r.

83 A. v. L., ‘Besoignes van de Gecommitteerde Raden van Ed. Gr. Mogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland 1705-1711’, in: *BBH*, 3(1875), p. 241-287.

84 Resoluties van de Staten van Holland van 18 februari 1708 en 19 juli 1708, in: Cau, *Groot Placaet-*

ronde over de komst van nieuwe regulieren. Ook de naam van pater van den Leemputte werd genoemd. Walvis deed zijn beklag bij de pensionaris in 's-Gravenhage. Deze zegde toe, dat er geen tweede franciscaan zou komen. Omdat de burgemeesters Paulus Louf (1663-1715) en mr. Willem Kaekmes (1654-1709) op de hand van de regulieren waren, richtte Walvis zich tot burgemeester mr. Cornelis de Lange (1656-1712). Op diens verzoek zette Walvis zijn bezwaren op papier.⁸⁵ Aanvankelijk leek het goed te gaan. Door toedoen van burgemeester de Lange werd pater van den Leemputte niet toegelaten, maar in 1708 lukte het de franciscanen – bij afwezigheid van burgemeester de Lange – om toch toestemming te krijgen voor de komst van een tweede franciscaan in Gouda. Dit werd pater Gijsbertus Lievermans. Deze pater nam in zijn preken keer op keer stelling tegen Walvis, die het er overigens niet bij liet zitten. Op zijn beurt moest Lievermans het ontgelden in een serie anonieme pamfletten, waarin Walvis wellicht de hand heeft gehad.⁸⁶ Overigens heeft de verbanning van de jezuïeten niet al te lang geduurd. Pater Johannes Lambrechts (ca. 1651-1725) keerde in 1711 al weer terug in Gouda.⁸⁷ De meeste gelovigen van de jezuïetenstatie waren toen inmiddels overgegaan naar de franciscanen, onder wie ook 39 kloppjes.⁸⁸

161

Boek, 5, boek 2, titel I, p. 565.

⁸⁵ *Goudsche kerk-zaeken*, Vervolg, boek 15, fol. 81r-83v (niet in Walvis' eigen hand).

⁸⁶ *Zend-brief voor pater Gisbertus Lievermans, missionaris te Gouda, en voor zyne onderhoorige gemeente, over de tegenwoordige geschillen door Johan Recht-hert M.DCC.XII* [Knuttel nr. 16126], *Tweede zend-brief voor pater Gisbertus Lievermans, en voor zyne onderhoorige gemeente, over de tegenwoordige geschillen* [Knuttel nr. 16127], *Derde zend-brief voor pater Gisbertus Lievermans, en voor zyne onderhoorige gemeente, over de tegenwoordige geschillen* (1713).

⁸⁷ F. van Hoeck, *Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland* (Nijmegen, 1940), p. 64. Volgens Van der Loos, 'Bouwstoffen', in 1713.

⁸⁸ Zie de door Walvis opgestelde lijst in *Goudsche kerk-zaeken*, Vervolg, boek 16, fol. 116r-117r (niet in Walvis' eigen hand), afgedrukt in Van Heel, *De minderbroeders te Gouda*, 2, p. 68-71.

⁸⁹ Zie noot 82.

Het verschil in ecclesiologisch denken lijkt voor de lokale geschiedenis – althans in de beschrijving van Walvis daarvan – een sterkere rol te hebben gespeeld dan het jansenisme en het verschil in godsdienstigheid. Het verzet tegen de binnendringende regulieren is vooral weer een strijd tussen geestelijken onderling, die daarbij overigens wel steun zochten bij de kerkelijke autoriteiten, de seculieren bij de apostolisch vicaris en het vicariaat, de regulieren bij hun oversten en de pauselijke vertegenwoordigers. Walvis is in zijn eigen perceptie de pastoor van de stad Gouda, als zodanig benoemd door de apostolisch vicaris, die hij overigens stelselmatig betitelt als 'de bisschop' (Van Neercassel) of 'de aartsbisschop' (Codde). Aan een theoretische onderbouwing, ecclesiologisch of kerkrechtelijk, van zijn opvatting over de Noordnederlandse katholieke Kerk waagt hij zich niet. De brief van Walvis aan Van der Dussen uit 1704⁸⁹ lijkt er ook op te wijzen, dat er voor de seculieren meer prozaïsche redenen waren om zich tegen de komst van de regulieren te verzetten, namelijk de angst om met het kerkvolk van hun statie ook hun inkomsten te verliezen, een aspect dat in de algemene literatuur over deze periode van de katholieke Kerk nog wel eens over het hoofd wordt gezien.

Een beroep op de wereldlijke autoriteiten in kerkelijke aangelegenheden komt Walvis kennelijk als gerechtvaardigd voor. Men zou ook hier een zekere Leuvense invloed niet mogen uitsluiten. De *recursus ad principem*, het beroep op de vorst en de wereldlijke rechter in geval binnen de Kerk (procedurele) regels niet worden nageleefd, is een regelmatig terugkerend thema in het werk van de Leuvense hoogleeraar kerkelijk recht Zeger-Bernard Van Espen (1646-1728). Hoewel de regalistische opvattingen van Van Espen pas door de publicatie van zijn *Ius Ecclesiasticum Universum* (1700) voor het eerst in de openbaarheid kwamen, en overigens nog lang niet zo pregnat als in een

aantal latere publicaties, mag niet worden uitgesloten dat Leuvense studenten reeds middels zijn vroege onderwijs met het regalisme in aanraking waren gekomen. Aan de andere kant is het zo, dat Walvis wat het beroep op de stadsbestuurders betreft niet verwijst naar een bepaalde visie op de rol van de wereldlijke overheid in kerkelijke aangelegenheden. Bovendien verschilt hij in dit opzicht niet van zijn tegenstanders, die ook steun zochten bij de stadsbestuurders. Kennelijk is het conflict tussen de regulieren en de seculieren voor een belangrijk deel ingegeven door praktische en niet zozeer door ideologische overwegingen. De regulieren vormden een bedreiging voor de positie van de seculieren, die waarschijnlijk toch gewoon hulp zochten, waar zij hulp mochten verwachten. Een rechtvaardiging van hun positie op grond van kerkrechtelijke, ecclesiologische opvattingen inzake de Noordnederlandse Kerk, komt pas goed tot ontwikkeling aan het begin van de achttiende eeuw, dat wil zeggen op een moment dat de controverse tussen regulieren en seculieren al lang bestaat.

7. PROBLEMEN IN DE STATIE 'DE TOL' EN IN DE STATIE AAN DE KLEIWEG

Vanaf 1709 raakte Walvis betrokken bij problemen die zich voordeden in de twee andere seculiere staties, namelijk 'De Tol' en de statie aan de Kleiweg.⁹⁰ Hier lijkt Walvis een andere rol te hebben gespeeld dan in de conflicten met de regulieren. Hij is minder prominent aanwezig en er meer op gericht de gemoederen tot bedaren te brengen om zodoende de seculiere staties voor de Cleresie te behouden. Opvallend is dat in deze problemen, die met genadeleer, godsdienstigheid of ecclesiologie geen enkel verband houden, ook de gelovigen van de Goudse staties een actieve rol hebben gespeeld. De problemen in de statie 'De Tol' ontstonden omdat de oude en dementerende pastoor Sebastiaan Verwel (1637-1714) aanvankelijk had ingestemd met een regeling om de pastoriegoederen in de toekomst over te dragen aan zijn kapelaan Wilhelmus Wannaer, maar zich bij nader inzien daar heftig tegen verzette. Ten gevolge daarvan raakte ook de parochie in twee kampen verdeeld. Pas na de dood van Verwel in 1714 zou de rust terugkeren.

Ook in de statie aan de Kleiweg ontstonden problemen. Op 15 februari 1711 overleed plotseling de pastoor van deze statie, Hildebrand van der Wielen. De kerkgoederen werden vervolgens opgeslagen bij notaris Andries Timmer († 1735). Walvis probeerde een opvolger te vinden voor Van der Wielen om zo de statie alsmede de kerkgoederen te behouden voor de Cleresie. Hij kreeg de inboedel in bewaring en beloofde tegen borgtocht deze te zullen overdragen aan de rechthebbenden. De kerkgoederen waren eigendom geweest van Van der Wielens voorganger Adriaen Bogaert († 1668). De erfgenamen van Van der Wielen konden slechts aanspraak maken op de verbeteringen die Van der Wielen had aangebracht. De zuster en erfgenaam van Bogaert had bij uiterste wil bepaald dat de kerkboedel van

90 In de nalatenschap van drs. F. Smit (1938-1990), in leven docent kerkgeschiedenis aan het Oud-Katholiek Seminarie, berust nog een onvoltooid artikel met als titel *Problemen in de statie van St. Willibrord genaamd "De Tol" te Gouda, 1709-1711*, waarin de problemen in de statie "De Tol" alsmede de rol die Walvis daarin heeft gespeeld gedetailleerd worden beschreven.

haar overleden broer aan zijn opvolgers moest blijven. Toen er aanvankelijk geen opvolger voor Van der Wielen was, begon een neef van wijlen pastoor Adriaen Bogaert, Antoni of Dirk Bogaert, zich in de afwikkeling van de nalatenschap te mengen. Bij gebrek aan een testamentair erfgenaam zou de kerkboedel immers door hem als erfgenaam bij versterf kunnen worden opgeëist. In mei 1711 vond Walvis een opvolger in de persoon van Theodorus Witzenburgh († 1717), pastoor te St. Nicolaasga in Friesland.⁹¹ Daarmee was Walvis echter nog niet van de problemen verlost, want Witzenburgh begon zich te Gouda provocerend te gedragen. Het gezang en de preek waren in zijn statie, die inmiddels was verplaatst van de Kleiweg naar het huis 'de Wijnberg' in de Peperstraat, tot ver op straat te horen. Witzenburgh kwam bovendien al snel in conflict met kapelaan Wanaer van 'De Tol'. Aanhangers van Wanaer verspreidden vervolgens het praatje, dat de bediening van Witzenburgh onwettig zou zijn, waarop Walvis in zijn preek op Drieuldigheidszondag (31 mei) 1711 de gemoederen weer tot bedaren moest zien te brengen.⁹² Verschillende gelovigen van 'De Tol' waren inmiddels overgegaan naar Witzenburghs statie in de Peperstraat. Daarbij wilden zij ook de kerkschatten die zij in het verleden aan 'De Tol' hadden geschonken, meenemen. De oude pastoor Verwel, die nog steeds probeerde zijn kapelaan Wanaer te dwarsbomen, werkte mee aan dit soort verhuizingen. Het klopje Jannetje van Westerhout bracht vier grote, zilveren kandelaars van 'De Tol' naar de Peperstraat. Zij had ze niet aan de statie 'De Tol' geschonken, maar aan pastoor Verwel en die had ze weer aan haar teruggegeven. Het overbrengen van kerkinventaris veroorzaakte grote opschudding in de stad. De aanhangers van Witzenburgh werden al snel van diefstal beschuldigd. "Ga je mee naar de kerk van de rovers?" riepen de Goudse kinderen op straat.⁹³ Het moet ook vrij veel zijn geweest, wat van de ene kerkplek naar de andere werd gebracht. De Goudse burgers vermaakten zich over dit gesleep. "Daar zeulen de ooievaars⁹⁴ alweer" riepen zij.⁹⁵ Witzenburgh ging nog een stap verder. Hij maakte nu ook openlijk aanspraak op de statie 'De Tol'.⁹⁶ Walvis keurde de handelswijze van Witzenburgh af en was zeer teleurgesteld. Nadat Verwel in 1714 was overleden, werd 'De Tol' toch aan Wanaer gegund. Zowel Wanaer als Witzenburgh zouden zich later van de Cleresie afkeren, Witzenburgh reeds in 1714 en Wanaer in 1722.⁹⁷ De seculiere staties bleven de Cleresie trouw.

163

91 Zie over deze Witzenburgh: P.J. van Buuren, 'De derde gemeente van Gouda', in: *De Oud-Katholiek*, 50(1934), p. 373-374 en 51(1935), p. 24.

92 Zie *Goudsche kerk-zaken*, Vervolg, boek 16, fol. 143r-144r.

93 *Reponse à la lettre d'un ami écrite en Hollande qui peut servir d'avis aux bons et véritables Catholiques, touchant le nouveau changement de Monsr. Theod. Witzenburgh dans Gouda* (Utrecht 1714), p. 6: Venez vous avec nous dans l'église des larrons.

94 'Ooievaar' is een scheldnaam voor een klopje.

95 HUA, OBC, inv. nr. 759: Wanaer 21 augustus 1711 aan Van Heussen. Wanaer geeft een opsomming van wat er aan kerkinventaris in totaal is versleept en merkt daarbij op: "(...) daar de menschen in het weg-draagen op de straaten naar d' h' Witzenburghs kerck roepen 'daar zeulen d' oijevaarts al weer'".

96 *Goudsche kerk-zaken*, Vervolg, boek 16, fol. 144v.

97 Zie P. Polman, *Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727*, 4 ('s-Gravenhage, 1955; RGP, 97), p. 256, nr. 331, p. 545, nr. 701 (RGP, 97).

8. DE LOKALE GEBEURTENISSEN EN HET BINNENKERKELIJKE CONFLICT

Hoe verhouden de gebeurtenissen te Gouda en de opstelling daarin van Walvis zoals hierboven beschreven, zich nu ten aanzien het conflict op het hogere plan, dat wil zeggen de verslechterende betrekkingen tussen de leiding van de Noordnederlandse Kerk en de Romeinse instanties?

Om te beginnen is duidelijk geworden, dat de persoon van apos-

164 tolisch vicaris Van Neercassel voor Walvis van grote betekenis is geweest. Naar zijn eigen zeggen had Walvis aan deze bisschop veel te danken: zijn priesterwijding, zijn benoeming te 's-Gravenhage en verschillende gunsten. Van Neercassel had vertrouwen in Walvis gesteld door hem samen met Van Erckel te belasten met de samenstelling van de *Christelyke onderwijsingen*. Met Van Neercassel deelde Walvis een sympathie voor het Leuvense augustinisme en de daarbij behorende spiritualiteit. Het was waarschijnlijk uit politieke overwegingen dat Walvis in zijn conflict met de jezuïeten over de biechtpraktijk niet verwees naar de *Amor poenitens* van Van Neercassel, maar juist naar een werk van een jezuïet. Dezelfde voorkeur voor het Leuvense augustinisme heeft hem er kennelijk toe bewogen het verschillende keren op te nemen voor de persoon en de integriteit van Jansenius.

Door de kritiek in anti-jansenistische kring op de *Christelyke onderwijsingen* en door de beschuldigingen van jansenisme in het *Breve Memoriale*, zal Walvis zich gedwongen hebben gevoeld in de verdediging te gaan. Daarbij heeft hij zich kennelijk steeds sterker vereenzelvigd met de partij van Codde. In de uit augustus 1701 daterende suppliek ten gunste van Codde vinden wij Walvis' naam.⁹⁸ Ook na de afzetting van Codde kiest Walvis de zijde van het vicariaat. Het valt op, dat Walvis met name in de jaren 1703 en 1704 de hulp inroept van de stadsbestuurders. Walvis volgt hier kennelijk het voorbeeld van de leiding van de Cleresie. Juist in die jaren komt het vicariaat tot de slotsom dat het gerechtvaardigd is de hulp in te roepen van de niet-katholieke Staten van Holland. Van Espen is daar aanvankelijk nogal terughoudend over,⁹⁹ maar de oratoriaan Pasquier Quesnel (1634-1719) die in de Noordnederlandse Kerk grote invloed heeft, is een voorstander¹⁰⁰ en zijn stem geeft op dat moment de doorslag. Na 1705 lijkt de scheiding der geesten zich te hebben voltrokken. De keuzes zijn gemaakt. Het kapittel van Haarlem onderwerpt zich aan Rome, terwijl het Utrechtse vicariaat de strijd met de nuntius voortzet. Het lijkt nu zaak om de staties die voor de Cleresie hebben gekozen ook voor de Cleresie verder te behouden. Wellicht zal een aantal van Walvis' parochianen rond het jaar 1704 zijn overgegaan naar de regulieren, maar niets wijst op een dramatische teruggang van het aantal leden van de statie van St. Jan.¹⁰¹

Ondanks zijn talrijke geschriften, de rol die hij had gespeeld in en naar aanleiding van het *Breve Memoriale* en zijn trouw aan de partij van Codde, is Walvis niet doorgedrongen tot in de leiding van de Cleresie. Hij bereikte niet een positie van provicaris, deken of aartspreester.¹⁰² De Cocq rekende hem in 1706 dan ook niet tot de *antesignani*, die hij omschrijft als de 'voorvechters' die zich in woord en met hun gezag verzetten tegen Rome, maar tot de *sectatores*, die hij omschrijft als de 'volgelingen' die de apostolische stoel in woord en geschrift bestreden en krachtig de partij van Codde verdedigden.¹⁰³ Een jaar voor zijn dood, in 1713, werd Walvis benoemd in het vicariaat. Hij mocht de plaats innemen van zijn voorganger te Gouda, Jacob van Catz, die op 18 mei 1712 was overleden. Walvis' naam is dan ook te vinden onder het document waarmee het vicariaat op 17 februari 1714 ver-

98 'Naem-lyst van de driehonderd pastooren en priesteren die in 't jaer 1701 vry en onbedwongen (...) d'onnozelheid en zuiverheid (...) van (...) Petrus Codde en zyne Cleregie (...) onderteekent hebben', uitgegeven in de *Driedubbelde naem-lyst der pastooren, priesteren en zendingen* (...) (Amsterdam, 1737), p. 24. De 303 namen werden eerder gepubliceerd in *Batavia Sacra*, 2, p. 518-521.

99 Van Espen 7 februari 1703 aan Quesnel; J.A.G. Tans, *Pasquier Quesnel et les Pays-Bas* (Groningen/Parijs, 1960), p. 79.

100 Quesnel 8 januari 1703 aan Van Heussen; Polman, *Romeinse bronnen*, 3, p. 875 en Tans, *Pasquier Quesnel*, p. 80.

101 Uit deze periode is enkel een doopregister bewaard. In de periode tot 1699 vonden in de statie van St. Jan de Doper jaarlijks tussen de 30 en 40 dopen plaats, van 1699 tot 1704 zo'n 25 à 30

klaarde, zij het onder enige restricties,¹⁰⁴ bereid te zijn het Formulier te ondertekenen.¹⁰⁵ Enige maanden daarna, op 6 mei 1714, is Walvis te Gouda overleden. Hij werd aldaar begraven in de St. Janskerk.

Zoals reeds geconstateerd, is er van de werken van Walvis weinig in druk verschenen. Zijn grote kerkhistorische werken, de *Goudsche kerk-zaeken* en het *Goudsche Aarts Priesterschap*, bleven daarmee betrekkelijk onbekend. De reden waarom deze geschriften de weg naar de drukpers niet vonden, laat zich slechts raden. Inmiddels is wel duidelijk geworden om welk genre het gaat. Het zijn historische overzichten van lokale staties in steden als Gouda, Schoonhoven en Oudewater. Centraal daarin staat steeds het 'binnendringen' van 165 regulieren die zich aan de reeds bestaande statie en haar pastoor weinig gelegen lieten liggen. Zij stichtten hun eigen kerkjes en probeerden de gelovigen voor zich te winnen. Walvis beschrijft deze gebeurtenissen in het Nederlands, onderbouwt zijn betoog niet of nauwelijks met theoretische argumentatie en is geneigd zijn tegenstanders te ridiculiseren. In hun confrontatie met de regulieren en voor het dispuut met de Romeinse instanties had de leiding van de Cleresie waarschijnlijk eerder behoefte aan een ander genre literatuur. Terwijl aan het begin van de achttiende eeuw de strijd om de genadeleer van Jansenius naar de achtergrond was verdrongen, werd nu alle aandacht gericht op het ecclesiologisch-kerkrechtelijke jansenisme. Dit laatste verschaft de theoretische onderbouwing voor een sterke, en niet zo afhankelijke positie van de Kerk van Utrecht tegenover de Romeinse instanties. Latijnse werken als de *Assertio iuris* (1703) van de jurist Van Erckel werden met dat oogmerk geschreven en de kerkgeschiedenis stond in dienst van hetzelfde doel. Het moest de ononderbroken continuïteit van de voor-reformatorische Noordnederlandse katholieke Kerk en daarmee de onvervreembare rechten van het vicariaat als opvolger van het middeleeuwse domkapittel aantonen. Grote historische overzichtswerken als de Latijnse *Batavia Sacra* (1714) van Hugo Franciscus van Heussen (1634-1719), konden daaraan een belangrijke bijdrage leveren en zullen eerder voor publicatie in aanmerking zijn gekomen dan lokale kerkgeschiedenissen. Deze zijn voor ons nu wel interessant, maar zouden toentertijd inhoudelijk niet of nauwelijks hebben bijgedragen aan de ecclesiologische onderbouwing van de positie van de Noordnederlandse katholieke Kerk. Overigens is het goed denkbaar dat Walvis niet over de financiële middelen beschikte in de mate waarin Van Erckel en Van Heussen dat deden om zijn geschriften in druk te laten verschijnen.

9. EPILOOG

In 1723, bijna tien jaar na Walvis' overlijden, besloot het vicariaat een eigen bisschop te kiezen voor de katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden. De wijding van deze elect geschiedde een jaar daarna zonder instemming van de paus en was voor Rome aanleiding de banden te verbreken met deze bisschop en een ieder die hem trouw bleef.

dopen en van 1705 tot 1711, 20 à 25 dopen per jaar. In de periode van 1712 tot 1716 stabiliseert dit aantal zich tot rond de 30 dopen per jaar.

102 In zijn *Goudsche Aarts Priesterschap* zegt Walvis, dat er in Holland vier aartspriesterschappen zijn, namelijk die van Delftland, Schieland, Gouda, en Rijnland; zie *Het Goudsche Aarts Priesterschap*, Voorrede fol. 1r-1v. Meestal worden Gouda en omstreken niet genoemd als afzonderlijk aartspriesterschap, maar gerekend tot het aartspriesterschap Zuid-Holland.

103 Van Lommel, *Missio Foederati Belgii*, p. 100-102.

104 De eed van de ondertekenaars zou niet gelden ten aanzien van de *quaestio facti* (de stellingen staan daadwerkelijk in de *Augustinus*); zie Jacobs, *Joan Christiaan van Erckel*, p. 251.

105 Polman, *Romeinse bronnen*, 4, nr. 316 (p. 242-344).

166 De pastoors van de drie Goudse seculiere staties kozen de zijde van bisschop en kapittel en onderwierpen zich niet aan het oordeel van Rome. Ook nu zal een aantal gelovigen de Cleresie hebben verlaten. Zij zagen een zeker risico in het voortgaan als katholieke Kerk onafhankelijk van Rome. De band met Rome zal voor velen belangrijker zijn geweest dan het theologische gelijk van de seculiere pastoors of het juridische gelijk van het vicariaat. Ook de interne verdeeldheid binnen de Cleresie over de vraag of het geoorloofd is geld te lenen tegen rente (de zogenaamde 'usuurstrijd') die rond het jaar 1728 in volle hevigheid losbarstte zal een aantal gelovigen van de Cleresie hebben vervreemd. 'De Braesem' ging later voor de Cleresie verloren en werd in 1814 opgeheven. 'De Tol' bleef tot de Cleresie behoren tot deze statie in 1830 werd opgeheven. Zo bleef van de drie seculiere staties alleen die waar Walvis werkzaam was geweest, bestaan tot de dag van vandaag als de oud-katholieke parochie van de H. Johannes de Doper.

Summary

The figure of Ignatius Walvis, who was parish priest in Gouda from 1688 until his death in 1714, and the role he played in the conflict within the Catholic Church in the Northern Netherlands have so far not received sufficient scholarly attention. This may be because so few of Walvis's writings have appeared in print. His *Christelyke onderwysingen* – a prayer book composed by Walvis by order of Van Neercassel in cooperation with the Delft chaplain Van Erckel – was in fact published as early as 1685. Walvis's works on Church history describe the ecclesiastical disputes in a number of Dutch towns and villages. The Goudsche Kerk-zaeken contains an ecclesiastical history of the town of Gouda from 1525 to 1712.

It turns out that during his period as a parish priest in Gouda Walvis came into conflict with a number of regular clergymen, both Franciscans and Jesuits. These regulars accused Walvis of Jansenism. Moreover, Walvis appears to have differed from the regulars in his view on the appropriate level of religiousness and to have opposed the coming of the regular clergy to Gouda. In the final years of his life he became involved in a conflict between the secular stations. Walvis's writings show that the points of dispute as described in the general literature about the internal conflict in the Church also played a part on a local level. The difference in religiousness seems to have been more of a cause of problems and for a longer period and to a stronger degree than the opposition between Jansenism and anti-Jansenism. This difference also influenced the religious life of believers.

It seems that Walvis was strongly influenced by the Louvain Augustinianism and the figure of Van Neercassel. He defended himself against the criticism of the *Christelyke onderwysingen* and, accordingly, against the religiousness advocated by Van Neercassel. He also defended himself against the accusation of Jansenism directed at him, and which were an attempt to discredit the figure and ecclesiastical leadership of Codde. In his defense he aligned himself with the party of the vicariate and remained loyal to his choice, even after Codde's dismissal in 1704. Walvis steers clear of the formulation of theory in his writings on Church history, and only describes the disputes as such, in which he is often a party himself. At times he does not shy away from ridiculing his adversaries in the process.

Personalia

Jan Hallebeek (geb. 1954) studeerde Nederlands recht aan de Universiteit Utrecht en promoveerde aldaar op het proefschrift *Quia natura nichil privatum. Aspecten van de eigendomsvraag in het werk van Thomas van Aquino* (Nijmegen 1986). Thans is hij hoogleraar Europese rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam, hoogleraar 'oude katholieke kerkstructuren' aan de Universiteit Utrecht en rechter-plaatsvervanger in de arrondissementsrechtbank te Utrecht. Hij publiceerde onder meer *The concept of unjust enrichment in late scholasticism* (Nijmegen, 1996) en artikelen op het gebied van de middeleeuwse rechtswetenschap en het ecclesiologisch jansenisme.

Adres: Korfoedreef 171, NL-3562 SK Utrecht.